

Kuidas kuralastest sai balti rahvas

Aldur Vunk*

Kuramaa poolsaarel elanud rahva varasemat ajalugu pole nende endi poolt meieni kantud. Samuti pole säilinud kurakeelseid tekste ega isegi keelenäidiseid peale keskaja juriidilistes dokumentides leiduvate kohanimede. 1934. aastal trükitud Eesti Entsüklopeedias kirjutati „kurelaste“ päritolust: „On praegugi selgusetu, kas nad kuuluvad ühte liivlastega, s. o. soome sugu rahvastega, või on mingi läti-leedu hõim.“¹ 1972. aastal ilmunud Eesti Nõukogude Entsüklopeedia andmetel olid „kurelased“ (kuralased, kuršid) „balti hõimude hulka kuulunud etniline rühm“ ja sama kinnitab ka 1990. aastal ilmunud „Eesti entsüklopeedia“². Paradoksaalne on aga see, et 1930. aastatest 1970. aastateni polnud kuralaste päritolu selgitamiseks lisandunud olulisel määral uusi andmeid, rääkimata nende keelenäidetest. Nihe teadmistes oli toimunud seniste andmete tõlgendamisel ja seda kuralaste baltlasteks liigitamise protsessi püüab jälgida ka käesolev artikkel.

Koos kuralaste päritolu küsimusega on jäänud akadeemilise dispuudi teemaks, kas Kuramaal on muinas- ja keskajal elanud põhiliselt üks või mitmeid erinevaid rahvaid. Kuigi eristavaid nimetusi Kuramaa poolsaare asukate kohta pole talletatud ei vanimates kirjalikes allikates viikingiajast ega ka 13. sajandil. Skandinaavlastele olid kuramaalased 9. sajandi keskel tuntud kui *Chori*³. Vanim vene kroonika, mis on kirja pandud küll 14. sajandi teisel poolel, kuid toetub nähtavasti vanematele jäädvustustele, on 9. sajandi teise poole sündmuste kirjeldamisel nimetanud kuralasi samuti ühe nimega (Корсь)⁴. Henriku Liivimaa kroonika kasutab vaid nimetust *Curones* ('kuralased').⁵ Kuralasteks (*Curen*) nimetas 1253. aastal alam-saksakeelses kirjas oma alamaid Kuramaa piiskop Heinrich von Lützelburg.⁶ Seda loetelu võiks veelgi jätkata. Ometi on 20. sajandil nii üldkäsitlustesse kui ka kooliõpikutesse kirjutatud seisukoht, et Kuramaal on muinas- ja keskajal elanud hoopis "kuršid" ja „Kuramaa liivlased“, kellest esimesed on järk-järgult assimileerinud teised.

Tõele au andes, toetub see mudel juba 19. sajandi romantismiajastust juurdunud ettekujutusele rahvuslikust vaimust (*Volksgeist*), mis väljendub kõikides eluvaldkondades ja samal moel jäädvustub ka materiaalse kultuuri liikides.⁷ Rahvusliku vaimu võimet kujundada rahvuskultuuri kaudu esemeid või vähemasti nendel kujutatud sümboleid on tunnustatud just rahvusteaduste esilekerkimise ajastul. 1920. ja 1930. aastatel, koos struktuuriliste

* Aldur Vunk (1959), PhD, muuseumi juhataja, SA Pärnu Muuseum, Aida 3, 80100 Pärnu, aldur.vunk@pernau.ee

¹ Eesti Entsüklopeedia, IV. Tartu, 1934, lk. 1301.

² Eesti Nõukogude Entsüklopeedia, IV. Tallinn: Valgus, 1972, lk. 246; Eesti Entsüklopeedia, V. Tallinn: Valgus, 1990, lk. 221.

³ Adam von Bremen. Hamburgische Kirchengeschichte (Monumenta Germaniae Historica: Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum ex monumentis Germaniae historicis separatim editi, LXVIII/353). Toim. B. Schmeidler. Hannover, 1977, IV, 17.

⁴ Lavrent'evskaja letopis'. (Polnoe sobranie russkix letopisej. Tom pervyj). Leningrad, 1926–1928, lk. 8–9.

⁵ Vt. Henrici Chronicon Livoniae / Henriku Liivimaa kroonika. Toim. E. Tärvel. Tallinn: Valgus, 1982, X, 14; XIV, 5.

⁶ Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch, 1: 1093–1300. Toim. F. G. Bunge. Reval, 1853, nr. 250; nr. 603.

⁷ F. Curta. Ethnic Identity and Archaeology. – Encyclopedia of Global Archaeology. New York: Springer, 2014, lk. 2509–2511.

muudatustega teaduse rahastamises ja publitseerimises muutusid ka Eesti ja Läti rahvastikuajaloo teemad rahvuskeskseteks ja seeläbi poliitilisteks. 1940. aastatel lisandus rahvusteadlaste tegevusele võõrvõimu poliitiline kontroll ja akadeemiline isolatsioon, mille üheks tulemuseks oli ka teadusliku meetodika iganemine või moondumine.

Nii on vastused iseenesest huvitava küsimusele Läänemere idakalda ajaloo aktiivset ja olulist osa täitnud kuralaste kui rahva keelesuguluse kohta jäänud suuresti tasemele, mis suudeti välja kujundada 20. sajandi esimesel poolel. Meie kaasaja paradigmas, kus teadus püüdleb pigem piiriülese koostöö kui mitmesuguste mõjusfääride piiritlemise poole, on kuralaste kui etnose tunnuste määramine juba vabam rahvuspoliitilisest mõjuväljast. Samuti on paari viimase aastakümnega Balti riikide ajaloolaste uurimismeetodid oluliselt täienenud ja võimaldavad ka seniseid uurimistulemusi evalveerida. Alljärgnevalt ongi püütud vaadata tänase pilguga Kuramaa poolsaare asukate kohta kogutud andmestiku varasemaid tõlgendusi ja vastata sellistele küsimustele nagu: 1) Milline oli kaasaegsete ettekujutus kuralaste keelesugulusest? 2) Mida arvasid kuralaste keelesugulusest 18. ja 19. sajandi keeleteadlased? 3) Kas ja mida on kuralaste etnilise päritolu kohta õnnestunud välja selgitada arheoloogilise meetodiga? 4) Kuidas paigutati kuralased balti rahvaste hulka?

1) Milline oli kaasaegsete ettekujutus kuralaste keelesugulusest?

Kui kuralaste keelesugulus oleks muinas- või keskajal otsesõnu määratletud, poleks rahvusvahelistel teadlaste põlvkondadel olnud ilmselt nii suurt huvi süüvida nende keele ja kultuuri mitmesuguste vormide tundmaõppimisse. Kuralaste keeikasutusest on varasemast ajast säilinud vaid kaudseid andmeid ja näiteks 13. sajandi alguses koostatud Henriku Liivimaa kroonika teadete järgi jääb mulje, et kuralased (*Curones*)⁸ olid üks rahvas, kelle esimeseks valikuks poliitilises koostöös olid saarlased ja teiseks liivlased ning alles kolmas valik oli ühine tegutsemine koos balti hõimudega. Sealjuures tuleb aga arvestada, et meie kaasaja mõistes rahvuseid keskajal lihtsalt ei tuntud ega peetud märkimisväärseks ka etnilistele seostele viitavat teavet.

Kuralased sekkusid Väina suudmealalt levinud ristsõtta otsustavalt alles pärast 1210.



18. sajandi alguse kuralased. Väljavõte arhitekt Johann Barnickeli kaardilt *Ducatus Curlandiae/Le Duché de Courlande*, mida esmakordselt demonstreeriti 1739. aastal Peterburis vaselõigete näitusel ja mis jõudis laiemasse käibesse 1747. aastal Nürnbergi J. B. Homanni kirjastuse kaudu. Kaardi visandid tegi Iecava/Eckau pastor Adolph Grot (1676–1726), kes aastatel 1718–1725 reisib mööda Kuramaad ja selle rannikut, jäädvustades kohalikku elu-olu.

⁸ Heinrici *Chronicon Livoniae* / Henriku Liivimaa kroonika. E. Tärvel (toim). Tallinn: Valgus, 1982, lk. 13.

aastat, mil ristosõdijatest friisid piirasid Ojamaal ümber ja vallutasid neli röövsaagiga lastitud laeva, tappes peaaegu kõik kristlaste valdustes röövimas käinud kuralased, kes sellist rünnakut ilmselt ei oodanud.⁹ Saarlased ja kuralased olid varem kasutanud Visby sadamat nii Taani röövretkedele sõites kui ka sealt saagiga naastes, sest Visby „kodanikud ja külalised“ hoolisid kõige enam kaubarahust Kuramaa ja Saaremaa vahelt läbi kulgenud mereteel.¹⁰ Sellest tulevalt ei saa kuralaste ja samuti 1210. aasta paiku ristosõjas aktiivseks muutunud saarlaste suhetes tähelepanuta jätta nende sarnaseid huve ega positsioone laiemas poliitikas. Sarnase arheoloogilise ainesega territoorium, mis Skandinaavia idaranniku ja Läänemere idaranniku ühist kultuuriruumi piiritleb, kinnitab samuti kuralaste kultuurilise lävimise eelistusi pigem läänemeresoomlaste ja skandinaavlaste kui balti hõimudega. Need seosed ei saa ilma keeletunnuste analüüsita siiski kinnitada veel keelesugulust.

Läänemere idakalda ühine kultuuriruum tähendas ilmselt tihedamat suhtlust Kuramaa ja Saaremaa vahel, mida on kergem ette kujutada vastastikku mõistetava substraatkeele toel. Et aga ära tunda selle üldisi tunnuseid, on vaja tunda keeli, mille kaasabil selline suhtluskeel võis välja kujuneda. Metoodiline raskus seisnebki selles, et kura keel pole säilinud ega kuulu isegi napilt talletatud kirjavara keelte hulka. Johann Renneri kaudu teame, et läti ja eesti keelest erinevas kura keeles kõnelemine keelati ning selle tulemusel rääkisid kuralased 16. sajandi teisel poolel juba läti keelt.¹¹ Kuralaste keele mahasurumise põhjus oli teadmata ka kroonik Rennerile, kuid ta oli kuulnud, et sakslaste sõnakasutuse valguses oli kura keel olnud „sündsusetu“ (*schentliche*).¹² Millised kurakeelsed sõnad või väljendid saksa keele kõnelejaid häbenema võisid panna, me ei tea. Samuti pole teada, millal enne 1561. aastat ilmselt piiskop ja Saksa ordu kuralaste keelt välja juurima hakkasid ning kui kaua see kestis. Veel 1560. aastal on Grobiņa kihelkonnas pühade ja pidupäevade puhul loetud epistleid ja evangeeliumitekste kogudusele esmalt saksa ja seejärel „kura“ keeles.¹³ Neid kogumikke või konspekte pole avalikesse arhiividesse jõudnud, seepärast pole ka võimalik määratleda selle keele seost 13. sajandi kohanimedest ja üksikutest terminitest tuntud keelega. 1532. aastaks polnud kuralaste keel veel unustatud ning Johann Carioni, Philipp Melanchthoni jt. koostöös valminud „Chronicon Carionis’e“ veergudel nimetatakse „kuralaste“ (*Curetum*) keelt Vana-Liivimaa põliskeeleks koos „eestlaste“ (*Æsthionum*) ja „liivlaste“ (*Livoniorum*) omaga; neist eraldi on nimetatud teist keeltegrupi, kuhu kuuluvad leedu ja läti keel.¹⁴

Akadeemiline huvi kuralaste koha kohta keelepuul ei vaibunud ka kuralaste keele hääbumise järel. 18. sajandil on Peterburi teaduste akadeemia professor ja Göttingeni ülikooli erakorraline professor August Ludwig von Schlözer juhtinud uurijate tähelepanu Corvey munga Gualdo 1072. aastal koostatud Püha Ansgari värsbiograafia, kus kuralasi (*Chori*) on nimetatud sküüdi hõimuks (*Schyfici gens*).¹⁵ Schlözeri järgi kandis sküütide nimetust vene kroonikates tšuudi-

⁹ Heinrici Chronicon Livoniae, XIV, 3.

¹⁰ Samas, VII, 2.

¹¹ Vt. J. Renner. Livländische Historien 1556–1561: zum ersten Mal nach der Urschrift herausgegeben von Peter Karstedt (Veröffentlichungen der Stadt bibliothek Lübeck: Neue Reihe, 2) Schmidt-Römhild, Lübeck, 1953, lk. 111, v. 207.

¹² J. Renner. Livländische Historien 1556–1561, lk. 111, v. 207; P. Johannsen. Baltische Lande. Leipzig, 1939, lk. 27.

¹³ O. Stavenhagen. Protokoll der Kirchenvisitation, die der herzoglich preußische geheime Rat und Pfarrherr der Altstadt Königsberg Johannes Funke im preußische Pfandgebiet Grobin auf Befehl des Herzogs Albrecht in Preußen 1560 Juli 19 bis 26 vollzog. – Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst und Jahresbericht des kurländisches Provinzialmuseums aus dem Jahre 1905. Mitau: Steffenhagen, 1906, lk. 56, 59.

¹⁴ P. Melanchthon, C. Peucer. Chronicon Carionis expositum et avctvm mvlts et veteribvs et recentibus historiis, in descriptionibus regnorum & gentium antiquarum, & narrationibus rerum ecclesiasticarum & politicarum, Grecarum, Romanarum, Germnicarum & aliarum. Leiden: Petrus Santandreas, 1592, lk. 464–465.

¹⁵ A. L. Schlözer. Allgemeine nordische Geschichte: Aus den neuesten und besten Nordischen Schriftstellern und nach eigenen Untersuchungen beschreiben, und als eine Geographische und Historische Einleitung ►

deks nimetatud rahvas.¹⁶ Selliselt on ta 1771. aastal ilmunud teoses „Allgemeine nordische Geschichte” samastanud nii Bremeni Adami kroonikas kui teistes Lääne allikates nimetatud sküüdid (*Scuti*) läänemeresoomlaste ehk tšuudidega, kelle hulka Gualdo arvas ka kuralased.

Kuralaste kaasaegsete tähelepanekutes esineb nende keel järjekindlalt ühe, mitte mitme keelena ja see erines naabrite keelest. 1412. aastal Kuramaalt ja Liivimaalt läbi sõitnud diplomaat Guillebert de Lannoy polnud küll akadeemiliste huvidega uurija, kuid ta pani oma nappidesse märkmetesse kirja, et kuralastel ja liivlastel on kummalgi oma keel.¹⁷ Konteksti järgi oli mõeldud Kuramaa ja Liivimaa asukaid, mitte toona veel ühiskonna huvisfäärist puudunud etnilist liigitust. Johann Renneri vahendusel on samuti teada, et kuralaste keel erines nii läti kui eesti keelest.¹⁸ Et kuralased 16. sajandil juba läti keelt rääkisid, näib kinnitavat ka teatav segadus Simon Grunau Preisimaa kroonikas toodud lätikeeelse palveteksti ümber. Dominikaani munga poolt 1521. aastal kirja pandud kroonikas, mille säilinud käsikirja ei saa enam kuigi täpselt dateerida (sest seda on ilmselt täiendatud 17. ja 18. sajandil), leidub ühes kohalikus keeles üles kirjutatud *paternoster*’i tekst.¹⁹ Palve paikneb küll vana preisi keele sõnastiku järel, kuid otsese viiteta sellele keelele ja tekstis rohkelt esinevate läti sõnade tõttu sobib see uurijate arvates iseloomustama mitte preisi-, vaid hoopis Kura säärel elanud rahva keelt.²⁰ End samuti kuralasteks (*kursenieki*) nimetanud rahva keeles on lisaks leedu ja saksa mõjudele olnud nii palju läti keelele omaseid tunnuseid, et tänagi peetakse seda Kesk-Läti dialektiks.²¹ Keeleteadlane Wolfgang Paul Schmid, kelle käsitluses Nida ümbruses kõneldud dialekt kuulub samuti läti keele juurde, peab Kura säärel elanud kalurite hilisemast ajast tuntud omanimetust *kursenieki* siiski geograafiliseks, mitte etniliseks.²² Ajalooallikatest on teada, et nn. Ratsanikesõjas (1520–1521) laastatud Kura säärel kalarikka Kura lahe ääres asusid 16. sajandi esimesel poolel elama kalurid Kuramaalt.²³ Uuteks naabriteks lahe lõunakaldal toona veel elanud preislastele on 1541. aastal olnud vähemalt 162 kalurit, kes tulid Vindavi (Ventspils) ümbrusest, Kandava piirkonnast jt. kohtadest Kuramaal, makstes nimetatud aastal oma kalamaksu juba Kura säärel.²⁴ Nähtavasti rajati maasäärele samal ajal ka kirik ja kabel ning algselt hooajalisena kavandatud asustusest sai püasustus. Sajand hiljem on Kuramaa superintendent Paul Einhorn kirjutanud Kuramaa lätlaste (*Curische Letten*) kohta, et arvestatav osa neist elab Preisimaa Kura lahe ääres.²⁵

16. sajandil oli Kuramaa asustuspilt põhjalikult muutunud ja samast ajast on hakatud sealsete asukatena järjekindlalt mainima liivlasi.

Teist keelt kõnelevate talupoegade asustamist oma valdustesse (mis tõi kaasa võõrapärased toponüümid)²⁶ kasutasid siinsed maahärrad 14. ja 15. sajandil ning otsene viide selli-

► zur richtigern Kenntniß aller Skandinavischen, Finnischen, Slavischen, Lettischen und Sibirischen Völker, besonders in alten und mittelern Zeiten. Halle: Gebauer, 1771, lk. 494; P. Lambecii. Origenes Hamburgenses, sive Rerum Hamburgensium, I. Hamburgi: Liebezeit, 1706, lk. 108.

¹⁶ A. L. Schlözer. Allgemeine nordische Geschichte, lk. 492–493.

¹⁷ ...des Corres et des Lives, lesquelz ont chascun ung langaige à par eulz... – G. de Lannoy. Voyages et Ambassades: 1399–1450. Toim. C. P. Serrure. Mons: Hoyois, 1840, lk. 17.

¹⁸ Vt. Johannes Renner. Livländische Historien 1556–1561, lk. 111, 207v.

¹⁹ Simon Grunau’s Preussische Chronik, I. Toim. M. Perlbach. Leipzig: Duncker & Humboldt, 1875, lk. 94.

²⁰ L. Passarge. Aus Baltischen Landen: Studien und Bilder. Glogau: Flemming, 1878, lk. 254–255.

²¹ H. Pölking. Ostpreußen: Biographie einer Provinz. Berlin: be.bra, 2011, lk. 41.

²² W. P. Schmid. Nehrungskurisch: sprachhistorische und instrumentalphonetische Studien zu einem aussterbenden Dialekt (Akademie der Wissenschaften und der Literatur: Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse). Stuttgart: Steiner, 1989, lk. 7.

²³ W. Kuhn. Geschichte der deutschen Ostsiedlung in der Neuzeit, II: Das 15. bis 17. Jahrhundert. Köln/Graz: Böhlau, 1957, lk. 23.

²⁴ A. Kossert. Ostpreußen: Geschichte und Mythos. München: Siedler, 2005, lk. 192.

²⁵ P. Einhorn. Historia Lettica: Das ist Beschreibung der Lettischen Nation. Dorpat: Vogel/Academia Gustaviana, 1649, lk. 1.

²⁶ Vt. Livländische Güterurkunden, 1 (1207–1500) Toim. H. von Bruiningk, N. Busch. Riga: Jonck & Poliewsky, 1908, lk. 84–86, nr. 82.

sele juhtumile on ka Kuramaalt, kus Ķimale piirkonda (*to Kemalen*) olid enne 1455. aastat asustatud semgalid.²⁷ Nii pole osunduseks liivlaste tollasele asualale aastatest 1355–1362 pärinevast nimekirjast leitud toponüüm *Lyones*, mida seostatakse Libiņi mõisaga mõni kilomeeter Turlavast kagus,²⁸ ega üksikute liivlaste nimetamine Kuramaa piiskopi alamateks.²⁹ Seevastu 16. sajandist ja uuemast ajast pärinevad teated liivlaste asustusest esmalt Kuramaa kirdeosas ja seejärel põhjaosas on üheselt mõistetavad. 17. sajandi keskel ei leidnud ka Paul Einhorn kirjalikke andmeid toona Kuramaa poolsaare kaguosas (*Angerischen Strande*) elanud liivlaste sinna asumise kohta, olles ilmselt veendunud nende sisserändamises.³⁰ Lisaks on ta nimetanud kahte asjaolu, mis oleks lihtsamini seletatavad liivlaste sisserände korral. Nimelt ei saanud sealsel rannal elanud liivlased läbi lätlastega, mis tavaliselt tähistab suhteliselt hiljutist konflikti. Ja teiseks olla liivlased tegelenud nõidumisega, mis luterlikus kontekstis võis tähendada ka katoliiklikul ajal talupoegade seas levinud maagiliste ohverdamiste vms. jätkamist. Immanuel Justus von Esseni 1760. aastate lõpus kogutud lugude järgi olid Salatsi liivlased pannud aluse Kuramaa liivi asustusele sel moel, et põgenesid paatidega oma rannast Kuramaale.³¹ Suulises pärimuses esinev ajamääratlus „saja aasta eest“ ei tarvitse olla kuigi täpne ja vaevalt et seda aja möödudes pidevalt korrigeeriti, kuid 16. ja 17. sajandil valitsenud olud lisavad toetuspunkte ümberasumise dateerimiseks. Just usupuhastusliikumise ja 16. sajandi esimesel poolel alanud ususõdade perioodil valitsenud suhted võisid põhjustada vähest kinnisvara omanud randlaste asumise uude elupaika. Andmed selle kohta, et liivlased 16. sajandi ususõdade ajal hoidsid traditsioonilise katoliikluse poole, on talletatud 17. sajandi alguses.³² Samuti mäletati talupoegade sõbrana 17. sajandi Kuramaa hertsogit Jakob Kettlerit, kelle valdustesse liivlased protestantluse uue pealetungi ajal põgenesid.³³

Balthasar Russow kirjutas oma 1578. aastal ilmunud kroonika sissejuhatuses, et Kuramaa elanikud kõnelevad kura (*Churisschen*) või liivi (*Lyuisschen*) ning mõningates paikades ka leedu (*Littowschen*) keelt ja Väina jõega (*Duynstrom*) on nad lahutatud lätlastest (*van den Letten onderscheiden*).³⁴ Kas tollane kura keel veel sarnanes varasemaga või oli see juba lätistunud, pole võimalik otsustada ilma lisateabeta. Moritz Brandis, kes elas Eestimaal, kirjeldas 1600. aastal üsna napisõnaliselt Poola krooni alla kuulunud alade elanikkonda, eraldades nad vaid liivlasteks ja lätlasteks.³⁵ Kuralaste nimetamata jätmisel võib selles kontekstis olla kaks tähendust. Esiteks selline, et Brandis ei teinud kuralastel ja liivlastel vahet. Teine võimalus oleks ilmselt see, et kuralased olid 16. sajandi lõpuks vähemasti linnade (Piltene, Kuldīga, Vindavi, Aizpute) ja suuremate võimukeskuste ümbruses juba

²⁷ A. Bauer. Die Wartgutsteuerliste der Komturei Goldingen. – Mitteilungen aus den livländischen Geschichte: Herausgegeben von der Gesellschaft f. Geschichte u. Altertumskunde zu Riga, 25, 1. Riga, 1933, lk. 173.

²⁸ J. Endzelīns. Latvijas vietu vārdi, II: Kurzemes un Latgales vārdi. Rīga, 1925, lk. 105.

²⁹ V. Kiparsky. Die Kurenfrage. – Suomalaisen tiedeakatemia Toimituksia / Annales academiae scientiarum fennicae: Ser. B. XLII. Helsinki, 1939, lk. 440–441.

³⁰ P. Einhorn. Historia Lettica, lk. 3.

³¹ A. L. Schlözer. Gesammelte Nachrichten von den Ueberresten der Liven in Livland und Kurland. – M. Johann Joseph Haigold's Beylagen zum Neueränderten Rußland, 2. Riga/Leipzig: Hartknoch, 1770, lk. 379.

³² Annales collegii Rigensis Societatis Jesu 1604–1618. – Latvijas vēstures avoti/ Fontes Historiae Latviae: Societatis Jesu, 2. Toim. J. Kleijntjens. Latvijas vēstures institūta apgāds, Rīga, 1941, lk. 167.

³³ Vt. A. Vunk. Changes in Livonian first names in Salaca during the 17th and 18th centuries. – Eesti ja soomeugri keeleteaduse ajakiri / Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics, 7-1, 2016, lk. 109.

³⁴ B. Russow. Chronica der Prouintz Lyfflandt, darinne vermeldet werdt, Wo dath suelige Landt ersten gefunden, vnde thom Christendome gebracht ys: Wol de ersten Regenten des landes gewesen sind: van dem ersten Meyster Düdesches Ordens in Lyfflandt beth vp den lesten, vnde van eines ydtliken Daden. – Scriptores Rerum Livonicarum, II. Riga/Leipzig: Frantzen, 1853, lk. 9.

³⁵ M. Brandis. Liefvländische Geschichte: Chronik oder älteste Liefvländische Geschichte und Collectanea, oder die Ritter-Rechte des Fürstentum Ehsten, zum ersten Male in Druck gegeben mit Anmerkungen von Dr. Carl Julius Albert Paucker (Monumenta Livoniae Antiquae Bd. 3). Riga/Leipzig: Frantzen, 1842, lk. 10.

kakskeelsed ja avalikel üritustel kasutasid läti keelt, mistõttu võõramaalased ei eristanud neid lätlastest.³⁶

Igal juhul oli kura keele keelamise mõju olnud laastav, sest Kuramaa superintendent Paul Einhorn, kes ka omalt poolt kirjeldas Kura poolsaare etnilisi olusid 1640. aastatel, ei pidanud kura keelt enam jätkusuutlikuks. Einhorn on nimelt kirjutanud, et siinmail linnades-lossides räägitava saksa keele kõrval eristatavad neli kohalikku keelt (*Estonische, Liwische, Curische und Lettische*) taanduvad tulevikus eesti ja läti keeleks.³⁷ Nähtavasti oli kura keele hääbumine läti keeleruumis toona juba prognoositav ja on enam kui kahetsusväärne, et selle näidiseid või sõnavara üles ei tähendatud. Seda enam, et nii Einhorn, kelle “*Historia Lettica*” anti 1649. aastal välja Academia Gustaviana trükkali poolt, kui ka teised protestantliku akadeemia ümber koondunud haritlasted olid asunud kujundama siinset akadeemilist traditsiooni. Selles puudus veel sõnavara ja tekstikorpusete talletamine, kuid publitseeritud andmed olid võimalikult täpsed. Nii on Einhornil, lisaks ülaltoodud märkusele Kura säärele asunud rahva kohta, nimetatud ka selleks ajaks juba 200 aasta vanune läänemeresoomlaste enklaav Bauska piirkonnas ja seegi, et rahvakild on Saksa Ordu poolt sinna toodud „Eestist“ enne Bauska lossi ehitamist.³⁸ Veel 19. sajandi esimestel kümnenditel elas Bauska lähedal umbes 1400 kreevinilt (*krewinnen*), keda seostati läänemeresoome hõimudega.³⁹

Kõik rahvad Kuramaal ja Zemgales on superintendent Einhorni andmetel osanud läti keelt, milles on peetud jumalateenistusi nii kuralaste, liivlaste, kreevinite kui ka leedulaste kogudustes. Einhorni „Läti ajaloo“ alguses leiduva ülevaate järgi olid kuralased (*Curen*) 17. sajandi keskel eristatavad veel vähemalt Kuramaa poolsaare lõunaosas Saldusest (*Frowenburg*) kuni Preisi piirini.⁴⁰ Semgalid ja latgalid nimetasid neid toona taamideks (*Tamen*). Nende keeles oli ilmselt mingi osa veel vana substraati, kuid ka 17. sajandil ja 18. sajandi alguses ei uuritud seda murret teaduslikult.

2) Mida arvasid kuralaste keelesugulusest 18. ja 19. sajandi keeleteadlased?

18. sajandil Vene impeeriumis alguse saanud etnograafia täitis teadusena esialgu üsna sõltumatut ja seega erapooletut rolli.⁴¹ Rahvastikuteaduse ülesandeks oli kirjeldada impeeriumina toimiva Vene keisririigi paljurahvuselisust, täites ühtlasi oma rolli erinevaid rahvaid ühendava valgustatud monarhi kuvandi tugevdamisel. Välismaised akadeemikud, kes Peterburi teaduste akadeemia egiidi all Vene impeeriumi rahvaste varasemat ajalugu ja nende põlvnemist uurisid, tegid oma uurimistööd parimate kaasajal kasutuses olnud tavade järgi. Selle osaks oli ka uurimismaterjali kogumine ja süstematiseerimine.

Kuralaste lingvistiliseks määratlemiseks asusid esimesed uurijad koguma 13.–16. sajandi dokumentides kuralastelt talletatud koha- ja isikunimesid ning oskussõnu. Christian Nettelbladt (1696–1775), kes oli teemasse süvenenud Rootsi kantseleiametnikuna, asus Kuramaa vanemaid õigustekste publitseerima Greifswaldi ülikooli õigusteaduse professorina 1729. aastal. Tema liigitas kuralased dokumentides säilinud nimede ja õigusterminate alusel lääne-

³⁶ Seda, et veel pool sajandit hiljem ei teinud võõrad lätlastel ja kuralastel vahet, on kinnitanud ka Paul Einhorn – *Historia Lettica*, lk. 8.

³⁷ Vt. P. Einhorn. *Historia Lettica*, lk. 8–9.

³⁸ Need olid Novgorodi vürstiriigi äärealal elanud vadjalased, kes olid Liivimaa meistri (1439–1450) Heidenreich Vincke poolt toodud sinna sõjasaagina – vt. E. Winkler. Täienduseks kreevinite ja nende keele ajaloole. – Tallinna Ülikooli Eesti Keele ja Kultuuri Instituudi Toimetised, 14. Tallinn, 2012, lk. 220–221; P. Einhorn. *Historia Lettica*, lk. 2–3.

³⁹ J. G. F. Cannabich. *Neueste Gemälde des europäischen Rußlands und des Königreichs Polen*, 1. Doll, Wien, 1833, lk. 388.

⁴⁰ P. Einhorn. *Historia Lettica*, lk. 2.

⁴¹ M. Köhler. *Russische Ethnographie und Imperiale Politik im 18. Jahrhundert*. Göttingen: V & R, 2012, lk. 264.



Pildid kuralastest ja Kuramaa elust-olust 18. sajandil. Väljavõte Saka/Sackenhauseni pastori Gerhard Johann Adolph Groti (1746–1797) 1770. aastal valmistatud kaardist *Ducatum Curlandiae et Semigalliae nec non Districtus Regii Piltensis Tabula Geographica*, mis oli parandatud variant 1747. aastal tema isa kavandite põhjal avaldatud kaardist.

meresoomlasteks.⁴² Järgmisena püüdis kuralaste keelekasutust akadeemilises laadis määratleda Peterburi akadeemia sinoloogia ja antiikkultuuri professor Theophilus Siegfried Bayer (1694–1738). Tema ei kasutanud selleks küll kuralaste keele jäänuseid, vaid lähtus Bremeni Adami liigitusest paganahõimude kohta Liivimaast Poolani. Kroonik on nimetanud Kuramaad ning Preisimaad Sambiaks (*Sambia*), millest Bayer omakorda tuletas, et seal elanud leedulased, kuralased ja lätlased kõnelesid preisi keeles.⁴³ Mõnevõrra pealiskaudse metoodika alusel saadud seisukoht ei jäänud Nettelbladi seisukohaga konkureerima kuigi kauaks, sest paar aastakümnet hiljem süvenes teemasse Ida-Euroopa rahvaste päritolust huvitunud Halle ülikooli professor Johannes Thunmann (1746–1778). Oma monograafias kirjutab ta, et 1230. aastal kogu Kuramaad asustanud rahvas, kes on andnud nime ka Kura lahele ja maasäärele, oli oma administratiivüksuste (*kihlakonda*) ja nii nende nimetuste kui teiste sealsete kohanimede järgi „täiesti soome[sugu]“ rahvas.⁴⁴

Samas on Kuramaa ajalooliselt olnud piirkonnaks, millel olnud palju kontakte germaanlaste ja eelkõige skandinaavlastega. Nii on uurijate tähelepanu lisaks silmapaistvalt suurele läänmeresoomelikule sõnavarale pälvinud ka germaani substraat. 1765. aastal Venemaa valgustatud keisrinna Katariina II poolt Peterburi teaduste akadeemia liikmeks ja Vene ajaloo professoriks nimetatud August Ludwig von Schlözer, kes alates 1767. aastast töötas Göttingeni ülikoolis erakorralise professorina, on oma 1771. aastal ilmunud teoses „Allgemeine nordische Geschichte“ puudutanud kuralaste varasema sõnavara teemat ja sealjuures nimetanud kuralaste sõnavaras leidunud germaani laensõnu, mille tähendus on toodud tema kaasaegses saksa keeles: *chind* → *kind* ('laps'), *champf* → *kampf* ('võitlus'), *chirihh* → *kirche* ('kirik') ja *chuning* → *künig* ('kuningas').⁴⁵ Et kuralaste ajaloost tuntud läbikäimine germaanlastega ka keeles väljendus, pole ilmselt ootamatu. Pigem on tähelepanu vääriv laensõnade „kirik“ ja

⁴² C. Nettelblatt. Fasciculus rerum Curlandicarum primus, cum praefatione de jure Sveogothorum in Curlandiam. Adler / Acad. Rostochii, 1729, lk. 0, § 2.

⁴³ T. S. B[ayer]. Geographia Russiae, vicinarumque regionum circiter a. DCCCCXLVIII, ex scriptoribus septemtrionalibus composita. – Comment. Academ. Petropol., X. 1747, lk. 375–376.

⁴⁴ J. Thunmann. Untersuchungen über die alte Geschichte einiger Nordischen Völker. Berlin: Realschule, 1772, lk. 19.

⁴⁵ A. L. Schlözer. Allgemeine nordische Geschichte, lk. 494.

„kuningas“ kirjakuju lähedus näiteks eesti keeles välja kujunenud vormidega.

Balti provintssides oli kohalike haritlaste huvi ja ettevalmistusteadustööks palju tagasihoidlikum, sest esiteks puudusid siin akadeemilised ühendused ja teiseks tuli uurimiseks luua võimalused ise, ilma institutsionaalsete toetajateta. Akadeemiliste ülevaadete koostaja Põltsamaal (Oberphalen) August Wilhelm Hupel (1737–1819), kes oli küll kursis senise kirjanduse ja kättesaadava teabega liivlaste kohta, polnud enam kursis käibelt kadunud kura keele tunnuste, varasemate allikate ega ilmselt ka kogu teaduskirjandusega. Nähtavasti oma kaasaja keelepruuki iseloomustades nimetas ta kuralasi lätlaste ja leedulaste vendadeks.⁴⁶ Samal ajal tegutsenud ajaloo huviline Härgmäe (Ermes, Ērgeme) pastor Johann Ludwig Börger (1730–1791) seevastu nimetas „eesti[sugu] rahvaks“ eestlasi, liivlasi ja kuralasi ning tõi välja Kuramaa „eestipäraseid“ kohanimed, nagu *Wanna, Ugesse, Talse* jt.⁴⁷ Temagi polnud ilmselt kursis kogu teaduskirjandusega, kuid meenutada näiteks Christian Nettelbladi poole sajandi eest publitseeritud seisukohta kuralaste keele läänemeresoome päritolu kohta.

Läänemere idaranniku keeltega sügavamalt tegelenud haritlaste jaoks ei sobinud keel, mida räägiti Kuramaal veel 18. sajandi lõpus ja 19. sajandi alguses, kuigi hästi selleks ajaks välja kujunenud keelte jaotusse. 1759. aastal Sēlpils-Sunākste (Selburg und Sonnaxt) abipastori kohalt Braunschweigi ja sealt Kopenhagenisse kolinud Gotthard Friedrich Stender sai seitsme välismaal veedetud aasta jooksul innustust valgustusliikumisest ja lisaks lihtrahvale suunatud kirjanduslikule ja populaarteaduslikule tegevuse asus ta koostama uut täielikku läti keele grammatikat ja sõnaraamatut.⁴⁸ Töö käigus tuvastas pastor järjest sõnu, mida kasutati vaid Kuramaal ja mis erinesid Leeduga piirneva Augšzeme (*Oberlauzischen*) keelepruugist, mida pastor ilmselt kõige paremini tundis. Stender avastas üsna mitu sõna, milliseid ei kasutatud n.-ö. puhtas läti keeles, ja vahest kõige selgemini eristusid neist '[heina]kuhi' *kuije/kuye* (läti: kaudze), 'ulatama' *kazzeht* (*kazzu*)⁴⁹ (läti: sniegt), 'nurk' *danga* (läti: kaks), 'kaks' *duj* (läti: divi), jmt.⁵⁰ Neist kaks esimest on üsna läänemeresoomelikud sõnad – *kuhi* leidub ka liivi keeles (*kū'j*) ja *ulatama/küünitama* sarnaneb eestikeelsele sõnale *katsuma* – kuid neid keeli pastor Stender nähtavasti ei tundnud. Kuigi teadis, et tollases Kuramaa hertsogiriigis, mis lisaks Kuramaale hõlmas ka Zemgale, oli kaks rahvakildu (kreevinid ja liivlased), kes rääkisid „eesti keelele“ sarnanevaid keeli.⁵¹ 1789. aastal koostatud saksa-läti ja läti-saksa sõnaraamatus on G. F. Stender teinud uusi tähelepanekuid eriomaste sõnade kohta taami murdes, mis tema hinnangul on „rikutud“ naabrite (s. t. Leedu või endise Poola piiriala elanike) keelepruugist.⁵²

19. sajandil tõusis Euroopas koos rahvusriikluse ideega esile ka rahvusteaduse mõiste, mis rahvusliku majanduse kõrval pidi tugevdama rahvusriigi identiteeti. Vene impeeriumis said rahvuslikud äratus- ja ärkamisliikumised oma hoo sisse 19. sajandi teisel poolel, kuid kuralaste ja isegi liivlaste jaoks oli see hiljaks jäänud. Et liivlasi oli Kuramaa põhjatipus veel paar tuhat inimest ja nende uurimine võis piirduda eeskätt kirjeldamisega, said tõsisemaks uurimisobjektiks kuralased. Arutelu selle ümber, kas kuralased olid lätlaste või eestlaste-liivlaste keelesugulased, algas 19. sajandi alguses Kuramaa Kunsti ja Kirjanduse Seltsis. Aastatel 1818–1820 peetud ettekannetes demonstreeris üks seltsi eestvedajaid Lestene pastor Karl Friedrich Watson (1777–1826) oma huvi ja erudeeritust sel moel, et võrdles Kuramaa tolleks

⁴⁶ A. W. Hupel. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland, I. Riga: Hartknoch, 1774, lk. 137.

⁴⁷ J. L. Börger. Versuch über die Alterthümer Lieflands und seiner Völker besonders der Letten. Riga: Hartknoch, 1778, lk. 4–5, 16.

⁴⁸ M. Grudule. The German Persons in Latvia in the River of Times: the Literary Heritage. – Senoji Lietuvos literatūra, 18/2004, lk. 62.

⁴⁹ G. F. Stender. Lettisches Lexikon, II. Mitau: Steffenhagen, 1789, lk. 104.

⁵⁰ G. F. Stender. Neue vollständigere Lettische Grammatik nebst einem hinlänglichen Lexico, wie auch einigen Gedichten. Braunschweig: Waisenhaus, 1761, lk. 141.

⁵¹ G. F. Stender. Lettisches Lexikon, I. Mitau: Steffenhagen, 1789, lk. 3.

⁵² Samas, I, lk. 378.

ajaks lätistunud sõnavara ja ajaloolisi kohanimedid ühe või teise keelepuuga Roomast Skandinaaviani. Kokkuvõttes pidas ta Kuramaa esiasukateks vende, kelle põhjapoolne hõim oli Watsoni ettekujutuse järgi ka lätlaste esivanemaks.⁵³ Seevastu liivlased olid tema käsitluse järgi Kuramaale tulnud Henriku Liivimaa kroonikas määratletud Väina ja Koiva liivlaste aladelt ning säilitanud sealjuures sideme varasema asualaga Väina suudmes. Nende asuala paiknemine rannikul tulenes Watsoni teooria kohaselt sellest, et Kuramaal elanud lätlaste esivanemad jätsid uusasukaile oma maast vaid viljatu rannariba ja soised alad.⁵⁴

Säilinud ajalooallikad polnud ka selleks ajaks kuigi põhjalikult läbi töötatud ja toetuda sai üsna vähestele teadmiste, sest arvestatava kurakeelse sõnavara väljaselekteerimine polnud teoks saanud, rääkimata substraadi ja superstraadi määratlemisest. Näiteks oli K. F. Watsoni meelest kaalukaks tõendiks kura ja läti keele suguluse kohta tekstikatke umbes 1340. aastast säilinud piiri selgitamise dokumendist alamsaksakeelses koopiaroomatus (...*uf eme siip, die hetet Agmennewal[ke] up Cursch...*).⁵⁵ Watsoni esitatud tekstikatkes „...*uf eine Syf, die hetet Agmene walke up Cursch...*“ (‘kuni ojani, mida kura keelele kutsutakse *Agmene walke*’) oli tema järgi esitatud kurakeelse nime läti keelne vaste *Akmiņu walke* (‘Kivi oja’).⁵⁶ Alamsaksakeelse sõna ‘siip’ (*siip, syf*) vaste on siiani läti keeles kasutusel olev sõna ‘valks’ (*walke*) ja nime Akmeņvalks kannab veel tänapäeval üks Alokste jõkke voolav oja. Toodud näide pidi kinnitama seda, et Kuramaa piiskopi ja Saksa ordu piirileppes nimetatud väikesel jõeakesel on läti keelne nimi. Probleem seisneb selles, et esiteks ei saa Akmeņvalksi samastada 1340. aasta piirikirjelduses nimetatud jõeakesega *Agmennewalke*, sest Rokaiži juures Alokste jõkke voolava Akmeņvalksi suue jääb piirileppes kirjeldatud kohast 7–8 kilomeetri kaugusele, piiskopi valduste sisemaale. Tänapäeval suubub Alokstesse piirikirjeldusele vastavas piirkonnas vaid oja nimega Krāvalks, mis 1930. aastatel jäädvustati veel talunimena.⁵⁷ Teiseks esineb pastor Watsoni poolt välja pakutud nimekujule (Akmeņvalks) veelgi sarnasem nimi (*Acmennnewalke*) samas dokumendis teisel – seda kannab üks teine Alokste (*Alovste*) lisajõgi jõe ülemjooksul Pērbone lähedal – jättes võimaluse, et vaatlusaluses nimes järjekindlalt kasutatud „g” ei tarvitsegi olla samastatav tugevama kaashäälikuga „k” ning toponüümi esimene pool võib tähistada hoopis meile tundmatut sõna või sõnaühendit. Ja kolmandaks pole järellitist *walke* tuletatud paralleel kaasaegses läti keeles kasutatavale sõnale *valks* kuigi kindel toetuspunkt toponüümi balti päritolust, sest endiselt puudub selgus, millised sõnad on naabrite poolt üle võetud kura keelest ja millised naabritelt või uusasukatelt võetud kura keelde. Nimelt on murdesõna *valks* oja tähenduses tuntud küll Kuramaal, kuid pole omane ülejäänud Läti alal.⁵⁸

Samas, 1340. aasta paiku koostatud dokumendis on teisel nimetatud „...*siip, die hetet Lepewalk...*” ehk siis oja (alamsks. siip), mida kutsutakse *Lepewalk*. See oja asus Jāmaikist (*Jameyten*) Lipaiķi (*Lippeyten*) ja A[– –] suunas viiva tee ääres, mis Rīva lisajõe Mara soos-

⁵³ K. F. Watson. Über den lettischen Völkerstamm. – Jahresverhandlungen der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst, II. Mitau: Steffenhagen, 1822, lk. 260.

⁵⁴ K. F. Watson. Darstellung der alten Eintheilung von Kurland, wie die Deutschen solche vorfanden: nach Urkunden aus dem dreyzehnten Jahrhundert und nach den ältesten Chronisten. – Jahresverhandlungen der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst, II. Mitau: Steffenhagen, 1822, lk. 290.

⁵⁵ Siin on kasutatud Albert Baueri transkriptsiooni (<https://www.herder-institut.de/bestaende-digitale-angebote/datenbanken/kurlaendische-gueterurkunden/urkundentext.html?nr=56&typ=&varianten=1&anmerkungen=1>). See kattub Liivi-, Eesti- ja Kuramaa ürikuteraamatus kasutatuga – (Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch, 2: 1301–1367. Toim. F. G. v. Bunge. Reval, 1855, nr. 783 v. 316). Nurksulud tähistavad käsikirjas veekahjustuse tõttu loetamatut sõnaosa, mis on taastatud selle nime samas tekstis teisel esitatud vormi järgi *Agmennewalken*.

⁵⁶ K. F. Watson. Darstellung der alten Eintheilung von Kurland, lk. 286.

⁵⁷ J. Plāķis. Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi, 1: Kurzemes vārdi (Latvijas universitātes raksti/Acta Universitatis Latviensis: Filoloģijas un filosofijas Filoloģijas sērija IV, 1). 1936, lk. 11–12.

⁵⁸ L. Balode, Dz. Hirša. On several names of Latvian inhabited places. – Balto-slavjanskije issledovanija. Sbornik naučnyx trudov, Jazyki Slavjanskoj Kul'tury. Moskva, 2009, lk. 295.

tunud lõunakaldal pöördubki Lipaiķi poole. Täna seks põhjalikult kraavitatud jõekaldal lähetikku asuvate talude nimed Alkšņi (läti: 'Lepa'), Veclepij ja Jaunlepij (läti: 'Vana'-*Lepij* ja 'Noor'-*Lepij*) on nii pika traditsiooniga, kui seda lubavad jälgida hingerevisjonid. 1811. aastal oli Alkšņi talul säilinud veel nimevorm *Lepe*, 1850. aastast on see *Lepje* ja samast ajast on juba kasutusel ka tõlkenimi *Alksne*.⁵⁹ Nii võib juba vanade talunimedega järgi seostada 14. sajandil fikseeritud toponüümi *Lepewalk* esimest poolt läänemeresoomeliku sõnaga lepp (liivi k. liepā). Arvestades taustaga, et toponüümi teise poolena siingi kasutatud *walk/walke* väikese jõe või oja tähenduses pärineb Kuramaalt, võib ka *Lepewalk* sarnaselt *Agmennewal[ke]*ga olla kurakeelne. Nagu ka aastatel 1387 ja 1422 Põhja-Kuramaal talletatud külanimi *Acmewirpe/Agmenwirpe*, mille teine pool on läänemeresoomelik.⁶⁰

1840. aastatel käis keeleteadlane Johan Andreas Sjögren uurimas Salatsi ja Kuramaa liivlaste keelt. Peterburi teaduste akadeemia egiidi all toimunud Sjögreni ekspeditsioonide materjal, järgnenud publikatsioonid ja Ferdinand Johann Wiedemanni 1869. aastal ilmunud eesti-saksa sõnaraamatu andmestik tõstsid oluliselt võrdlusmaterjali hulka läänemeresoomelike nimede tuvastamiseks väljaspool nende keeleala. Pealegi esitas Wiedemann Sjögreni liivi keele grammatikale kirjutatud sissejuhatuses seisukoha, et 1229. ja 1230. aastal Kuramaal valitsenud jaotust kirjeldades on kuralaste haldusühikutena fikseeritud kihelkonnad (*kiligunden*), mis on selgelt „liivilik“, nagu ka osa nende kihelkondade nimesid ja paljud toponüümid.⁶¹ Tema pidas lätlaste poolt omapärase keelepruugi järgi taamideks (*Tahmi*) nimetatavat elanikkonda Kura poolsaarel läti-liivi segarahvaks.

Peterburi teaduste akadeemia akadeemikute pool sajandit hilisemad seisukohad vastandusid üsna jõuliselt pastor Watsoni esitatud teooriale Kuramaa varasemast asustamisest balti hõimude poolt, kuid eksitavaks jäi seisukoht, et liivlased on jäänud Kura poolsaare läänemeresoomelise elanikkonnast.⁶² Nii ei jõutud toona lahenduseni, mis oleks uute põlvkondade dispuutides püsima jäänud. Aastatel 1853–1857 avaldatud Liivi-, Eesti- ja Kuramaa ürikute raamatu esimesed kolm köidet tegid senisest enam kättesaadavaks dokumendid kuni 14. sajandi lõpuni, kus leidis muu hulgas ka hulgaliselt vanu kohanimedid. Nii olid kuralaste keelepärandi teemal mõjukalt sõna võtnud uurijad varustatud nii Sjögreni kogutud informatsiooni kui ka keskaegsetes ürikutes talletatuga. Lisaks olid nad varasematest uurijatest palju paremal positsioonil veel seetõttu, et 19. sajandi lõpuks oli suudetud tänu kohalike teadusseltside kasvavale aktiivsusele koguda ja analüüsida juba arvestatav kogus Kura- ja Liivimaa etnograafilist materjali.

3) Kas ja mida on kuralaste etnilise päritolu kohta õnnestunud välja selgitada arheoloogilise meetodiga?

Kuigi 19. sajandi üks väljapaistvamaid Rooma ja antiikajaloo uurijaid Theodor Mommsen nimetas kirjalike allikateta esiajaloo uurimist „kirjaoskamatute teaduseks“, mis on maapastorite ja eruohvitseride töövaldkond,⁶³ on 20. sajandi jooksul leitud viise, kuidas senisest tulemusrikkamalt tõlgendada arheoloogilisi leide ja kihistusi. 20. sajandi arheoloogia toetus meetoodiliselt juba esemete tüpoloogiale, mille Oscar Montelius oli formuleerinud 1903. aastal.

⁵⁹ Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs (LVVA) f. 630, n. 1, s. 288, l. 29p ja 139p; J. Plāķis. Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi, lk. 43.

⁶⁰ Tänapäeval Virpe; vt. V. Kiparsky. Die Kurenfrage, lk. 75, 245.

⁶¹ Joh. Andreas Sjögren's Livische Grammatik nebst Sprachproben. Toim. F. J. Wiedemann. St. Petersburg: Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 1861, lk. XVI.

⁶² J. Trusman. O proisxoždenii Korsi (Kuron). – Živaja starina. Nr. 1 (kn. 9). Sankt-Peterburg: Ètnografičeskoe otdelenie Imperatorskogo geografičeskogo obščestva, 1893, lk. 64.

⁶³ S. Brather. Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. Berlin: Walter de Gruyter, 2004, lk. 2.

1911. aastal Gustaf Kossinna poolt sõnastatud kultuuripiirkondade tuvastamise meetodi üheks aluseks oli samuti esemete tüpoloogia, kuid tervikuna toetus see rassipuhust ülistanud ajastu vaimus nähtud eeldusele, et rahvad või hõimud on seotud ühe ja kindla arheoloogilise kultuuriga.⁶⁴ Lähtealuseks oli rahvusliku vaimu (*Volksggeist*) väljendumine kõikides eluvaldkondades, mis tuli seal ära tunda. Kuigi tunnistati teatavate kultuuriareaalide omavahelisi mõjutusi läbi otseste kontaktide, nähti suuremates muudatustes siiski migratsiooni tulemust.

Arheoloogilise materjali seostamine kindlate rahvastega on Baltimaade arheoloogia metoodilises arsenalis olnud paraku üsna püsiv nähtus ja seda järgides on leitud iga kultuuri juurde sobiv rahvas. Kuramaa eriilmeliste kultuuride kandjate nimetused on lõpuni määratlemata, kuid metoodiliseks takistuseks rahvuslikke teadlaskondi esindanud uurijate hulgas näib siiani olevat 19. sajandist pärinev eeldus, et kuralaste kui rahva määratlemiseks on vaid kaks valikut: nad olid kas „Kuramaa liivlased“ või preislaste, žemaitide ja semgalite naabruses elanud balti hõim, keda tuleks nimetada „kuršideks“. Samuti on läänemeresoomelikeks peetud tunnustega kultuuri kandjaid poolsaare põhjaosas nimetatud „saarlasteks“.⁶⁵ Kuigi Henriku Liivimaa kroonika järgi elasid 12. ja 13. sajandi vahetuse Kuramaal kuralased, Saaremaal saarlased ja Liivimaal liivlased. Ja materiaalses kultuuris väljenduva lahknevuse toeks pole teaduslikku käibesse jõudnud andmeid liivlaste ega ühegi teise läänemeresoome rahva asustusest Kuramaa põhjaosas enne 16. sajandit.⁶⁶

Kuramaa arheoloogilises kultuuris 10. sajandil toimunud muutust, mille tunnused alates 11. sajandist levisid kuni poolsaare põhjaosani, on veel 21. sajandil lahendatud kultuuripiirkondade tuvastamise teooriat järgides.⁶⁷ Kura poolsaarele ladestus toona kultuurikiht nii põletusmatuste kui baltipäraseks peetud esemete jäänustega, milles siiski leidub arvestataval määral ka läänemeresoomelikeks peetud esemeid. Seda arheoloogilist kultuuri on Läti ja Leedu arheoloogid juba traditsiooniliselt käsitletud balti hõimudeks peetud „kuršide“ laiendatud asalana, mis ulatus Kuramaa läänerannikul kuni Venta jõe alamjooksuni ning poolsaare kesk- ja idaosas Abava jõeni.⁶⁸ Sealjuures erinevad uurijate tõmmatud piirid nende tuletatud etniliste või kultuuriliste asulade vahel üsna suuresti, sest piir arheoloogilises materjalis on ülimalt tinglik – võrreldes näiteks naabruses asuva Zemgale leiuainese ja muististega, mille üldpilt Kuramaa omast selgelt eristub. Traditsiooniliselt on arheoloogid osundanud küll „liivipärastele“ ehetele Kuramaa leiumaterjalis, kuid välja pole toodud ühtki „kuršidele“ ainuomast ehteliiki.⁶⁹ Oluliseks tunnuseks „kuršide“ eristamisel on tunnustatud baltipäraste sugemetega esemelise kultuuri ja senisest erineva matmiskombestiku (põletusmatuste) levimine Kura poolsaare lõunaosast põhja poole. 13. ja 15. sajandi algusest on meieni jõudnud kirjalikud teated selle kohta, et kuralased pidasid kinni oma matusekombestikust ja põletasid surnuid.⁷⁰ Sealjuures on siiski tõsi, et põletusmatuste komme oli 13. sajandil omane ka eest-

⁶⁴ Vt. M. Roslund. *Guests in the House: Cultural Transmission between Slavs and Scandinavians 900 to 1300 AD*. Leiden/Boston: Brill, 2007, lk. 88; S. Hakenbeck. *Local, regional and ethnic identities in early medieval cemeteries in Bavaria*. – *Contributi di Archaeologia Medievale*, 5 (Premio Ottone d'Assia e Riccardo Francovich 2008). Giglio: Borgo S. Lorenzo, 2011, lk. 13, etc.

⁶⁵ V. Žulkus. *Kurland: Die Grenzen und die nördlichen Landschaften in 8.–13. Jahrhundert*. – *Archaeologia Baltica*, 6. Klaipėda, 2006, lk. 89.

⁶⁶ Vt. V. Kiparsky. *Die Kurenfrage*, lk. 441.

⁶⁷ Vt. A. Bliujienė. *The Curonians of the Lithuanian Coast*. – *A Hundred Years of Archaeological Discoveries in Lithuania*. Lietuvos archeologijos draugija, Vilnius, 2016, lk. 279.

⁶⁸ Vt. J. Asaris. *Valgale and Pāce Hillforts in Northern Curonia*. – *The Significant Detail: Europeanization at the Base of Society: The Case of the Baltic Rim 1100–1400 AD* (CCC Papers, 9). Visby: Gotland University, 2007, lk. 245.

⁶⁹ V. Sedov. *Kurši*. – *Finno-ugry i balty v èpoxu srednevekov'ja* (Arxeologija SSSR, 9). Moskva: Nauka, 1987, lk. 406.

⁷⁰ ... *mortuos suos cremantes fecerunt planctum super eos...* – *Heinrici Chronicon Livoniae*, XIV, 5; ... *après leur mort ils se font ardoir en lieu de sepulture...* – *Guillebert de Lannoy. Voyages et Ambassades*, lk. 18.

lastele ja liivlastele.⁷¹ Ja veel laiemas plaanis oli näiteks Rooma impeeriumi idaosas 60. aasta paiku kasutusel surnute matmine, mida keiser Nero õukondlane ja näitekirjanik Petronius nimetas „kreeka kombeks“, ning lääneosas kremeerimine, mida Tacitus ja Petronius nimetasid „rooma kombeks“, kuid juba 2. sajandi keskel oli selgelt valitsevaks saanud matmine haudadesse – olgugi, et Rooma impeeriumi alamaid polnud selleks ümber asustatud.⁷² Nii pole „kuršideks“ ristitud hõimu selge kuvandi loomine jäänud küsitavusteta ja mitmepalgelise arheoloogilise kultuuri liigitamisel on vähe kandvaid pidepunkte. Kuivõrd Kuramaa muististe analüüsimisel jäi kahesest jaotusest väheseks, tõi Eduard Šturms 1930. aastatel laiemas käibes juba kolmese jaotuse: 1) kuralased (balti rahvas), 2) kuroniseeritud liivlased (segarahvastik) ja 3) liivlased (läänemeresoome rahvas).⁷³

Kuramaa on 11. sajandil olnud osaks Läänemere lääne- ja idakallastele ulatunud kultuuriruumist, mille ühisosa on samuti tuvastatav leiumaterjali järgi. Nimelt esineb seal segamini nii skandinaavia- kui ka baltipäraseks ja läänemeresoomelikuks peetud leiuaines. Marika Mägi on tõmmanud otseseid paralleele samast ajast pärineva Saaremaa leiumaterjali ja väga sarnase arheoloogilise materjali vahel Väina suudmealalt.⁷⁴ Ka Väina ja Koiva jõgede suudmealal on toimunud põhjalik muutus kultuurikihis, mida Läti arheoloogias tõlgendatakse sel moel, et Henriku Liivimaa kroonikast tuntud asualadele on Väina liivlased saabunud 10. sajandil ja Koiva liivlased 11. sajandil.⁷⁵ Seegi teooria samastab arheoloogilise kultuuri muutuse etnilise asustuse muutumisega, kuigi liivlastega seostatud materiaalsele kultuurile iseloomulikuks peetud tunnused esinevad Läänemere kallastel kujunenud kultuuriruumi teisteski osades. Nii tõi Koiva liivlaste muistiseid uurinud Evald Tõnisson välja nende kääbaskalmete sarnasusi juba varasematel sajanditel rajatud kalmetega Kuramaal, eeskätt Venta lisajõe Abava kallastel.⁷⁶ Sealjuures ei tuletanud Tõnisson sellest paralleelist veel sirgjoonelist migratsiooniteooriat, vaid nägi leiumaterjalis teatavat geneesi toetamaks oletust, et Väina ja Koiva jõgede alamjooksudel elas ilmselt varemgi läänemeresoomlastest elanikkond.⁷⁷ Läti uuema põlve arheoloog Roberts Spirģis on skandinaaviapäraseid ovaalsõlgi analüüsid jõudnud seisukohale, et Väina liivlaste arheoloogilise materjali üheks tunnuseks peetud ovaalsõlgi hakkas 990. aasta paiku valmistama rahvas, kes Väina alamjooksule oli jõudnud 10. sajandi kolmandal veerandil.⁷⁸ Samas näitab Spirģis, et kilpkonnakujuliste ehk ovaalsõlgede varasemad vormid esinesid Kuramaal, Venta jõe kesk- ja alamjooksul ning eriti selle parempoolse lisajõe Abava kallastel ning et Rootsiskadusid seda tüüpi sõled laiemast käibest 11. sajandil.

Traditsioonilises arheoloogias on kõige levinumaks viisiks seletada materiaalses kultuuris toimunud muudatusi migratsiooniga ja seda tehti Baltimaade arheoloogias ka siis, kui selline lähenemine oli meetoodiliselt juba aegunud. Samal ajal on ka arheoloogia teoreetilistes aspektides rahvusliku kuuluvuse selgitamisel rohkem võimalusi kui vaid etnilise määratluse

⁷¹ Vt. Heinrici *Chronicon Livoniae*, XXVI, 8; XXI, 4.

⁷² I. Morris. *Death-Ritual and Social Structure in Classical Antiquity*. Cambridge University Press, 1992, lk. 52–59; D. Borbonus. *Columbarium Tombs and Collective Identity in Augustan Rome*. Cambridge University Press, 2014, lk. 62.

⁷³ Vt. E. Šturms. *Die vorgeschichtlichen Probleme des Kurenlandes*. – *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga: Vorträge vom Januar bis November 1934*. Riga: Häcker, 1935, lk. 20–21.

⁷⁴ M. Mägi. *Viking Age and early medieval Eastern Baltic*. – *Taxes, tributes and tributary lands in the making of the Scandinavian kingdoms in the Middle Ages ('Norgesveldet', Occasional Papers, 2)*. Trondheim: Tapir Academic Press, 2011, lk. 199.

⁷⁵ Vt. G. Zemītis. *Liivlased: Vanim ajalugu (10.–16. sajand)*. – *Liivlased. Ajalugu, keel ja kultuur*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2011, lk. 83–100.

⁷⁶ E. Tõnisson. *Die Gauja-Liven und ihre Materielle Kultur: Ein Beitrag zur Ost-Baltischen Frühgeschichte 11. Jh.-Anfang 13. Jhs.* Tallinn: Eesti Raamat, 1974, lk. 154.

⁷⁷ E. Tõnisson. *Die Gauja-Liven und ihre Materielle Kultur*, lk. 184.

⁷⁸ R. Spirģis. *Daugavas lībiešu 10.–13. gs. krūšu važiņrotas ar brunrupuču saktām (tipoloģiska analīze)*. Rīga: Latvijas Universitāte, Latvijas vēstures institūts, 2006, lk. 96, 286.

omistamine uuritava kultuuri etnilise tähendusega tunnusesemete põhjal.⁷⁹ Piirkondlikud eripärad ja arvatavalt etnilist identiteeti märgistavate tunnustena kasutatud sümbolid ehel, rõivastusel ja tarbekeraamikal on olnud traditsioonilise arheoloogia tuumaks ja enamik sellise vastandamise abil kogutud andmeid pole kaotanud oma tähendust tänapäevani. Üheselt mõistetavad ja kindla rahvuse seas levinud enesemääratlemise tunnused materiaalses kultuuris on selleks võimaluseks, mille abil tuvastada neid etnoseid ja rahvusgrupe, kes selliseid tunnuseid manifesteerisid. Metoodilise tööga ja teiste allikate toel leitud seostele oli aga 19. ja 20. sajandil lisandunud selliseid üldistusi, milleks tõestusmaterjali polnud piisavalt, ja nende vastuvõtmist toetas eelkõige kultuuriline või poliitiline soodumus.

1940. aastatel alanud akadeemilise isolatsiooni tõttu ei omandanud Eesti ja Läti arheoloogias kuigi suurt mõju 1980. aastate alguses selgemad piirid omandanud postprotsessuaalne teooria. Siin käsiteldava teema valguses on oluline teooria ühe alusepanija Ian Hodderi väide, et arheoloogilisele leiumaterjalile etnilisi tunnuseid omistav tõlgendus ei ole teoreetiliselt põhjendatud.⁸⁰ Keenias läbi viidud ulatuslikel väljuuringutel selgitati juba 1980. aastate alguseks, et keeleliselt lähedaste hõimude materiaalse kultuuri paljudes valdkondades jäädvustused selged eripärad. Ja seda sõltumata etnilisest lähedusest ning hõimude tihedast kultuurilisest läbikäimisest. Hodderi näitele lisandus ka teisi uuemal ajal tehtud vaatluste tulemusi ja nii andis postprotsessuaalse teooria seisukoht tugevad suunised tänapäevasele ettekujutusele arheoloogiliste kultuuride tähendusest just sellest seisukohast, et etniline identiteet, keeleareaal ja materiaalne kultuur ei ole *a priori* kattuvad.⁸¹ Seda on kinnitanud ka uurimus Liivi lahe ümbruses I aastatuhandel ladestunud arheoloogilise materjali tõlgendamisest hilisantiigi perioodi kirjalike teadete, müntidel kujutatute ja teiste sellest ajast pärinevate allikate kaasamisel. Tulemuseks oli tõdemus, et ainuüksi arheoloogilise materjali põhjal ja staatuse sümboloid analüüsimate ei saa siinseid muistiseid etniliselt määratleda.⁸²

Kuramaa ja selle naabruse muististe arheoloogilisel uurimisel on nähtud vaid kultuurilist allutamist, meie kaasajal tuleks lähtuda juba vähemalt kolmest valikust – uuendused, mõjutused või jäljendamine. Põhja-Euroopa arheoloogiline leiuaines pole kunagi piisavalt rikkalik ja selle iseloom ei võimalda teha järeldusi kõigil meie kaasaegsetele huvi pakkuvatel teemadel. Seepärast on kultuurikihti ladestunud informatsiooni lugemiseks vajalik kogu metoodiline arsenal, mida materjali tõlgendamisel saab rakendada. Kuigi samaväärselt kaldumisega liigse empiirilise poole jääb ka oht materjali üle interpreteerida.⁸³ Üldiselt on arheoloogide huvi teiste teadusharude metoodika vastu olnud kestev. Näiteks skelettide ja koljude mõõtmine, mis sai metoodiliseks aluseks 1920. aastatel koos rassiteooriate võidukäiguga. Aastatel 1920–1926 Läti Ülikoolis anatoomiaprofessorina töötanud Gaston Backmani antropoloogiliste mõõtmiste järgi olid kura kuningate koljud ümaramad, võrreldes pikapealiste liivlastega, erinev oli ka nende juuste värv ja kehapiikkus.⁸⁴

Viimastel aastakümnetel arheoloogiat tugevasti mõjutanud DNA analüüsid on eestlaste, lätlaste, leedulaste ja Venemaa loodepiirkonna geneetiline materjal üsna sarnane ega võimalda vähemalt tänaste teadmiste juures eraldada veel selgeid piirkondlikke erisusi. Muinas- ja keskaegsete kalmete materjali on seni vähe analüüsitud, samuti on teaduskäibesse

⁷⁹ S. Hakenbeck. Local, regional and ethnic identities in early medieval cemeteries in Bavaria, lk. 11.

⁸⁰ I. Hodder, S. Hutson. Reading the Past: Current Approaches to Interpretation in Archaeology. Cambridge University, 2003, lk. 2.

⁸¹ Vt. nt. C. Renfrew. Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins. Cambridge University, 1987, lk. 120–144.

⁸² S. Brather. Etnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. Berlin: de Gruyter, 2004, lk. 310–318.

⁸³ L. R. Binford. Debating Archaeology. Left Coast, Walnut Creek, 2009, lk. 79.

⁸⁴ G. Backman. Anthropologische Beiträge zur Kenntnis der Bevölkerung Lettlands. – Latvijas Universitātes Raksti, 12. Rīga, 1925, lk. 374, 376.

jõudnud Läti DNA proovide arv kümneid kordi väiksem põhjapoolsete naabrite omadest. Sellegipoolest on ka väheste proovide põhjal tehtud esimesi järeldotsi Läti erinevate piirkondade geneetilistest variatsioonidest, mille järgi näiteks meesgeenide alamhaplogrupp U2 esineb kaasajal kõige sagedamini Latgales ning kõige harvemini Lõuna- ja Põhja-Kuramaal.⁸⁵ Käesoleva teemaga haakub isegi tugevamalt statistiline leid, mille järgi Läti alal esineb geeneiteisend PIZ kõige sagedamini just Põhja-Kuramaal ja sama alleel esineb suhteliselt sagedamini ka Rootsis (sh. Ojamaal), Eestis ja Loode-Venemaal, puududes näiteks soomlastel ja kesk-eurooplastel.⁸⁶

Eeskätt ajalooliste kalmete DNA proovidest võib uute andmete lisandudes välja tulla olulisi seoseid ja erisusi, mis aitavad selgitada arheoloogiliste kultuuride kandjate geneetilisi suhteid. Seni tuleb piirduda järeldotsusega, et arheoloogid on küll kaardistanud eriilmelise kultuuri piirkonnad, kuid nende seos etniliste määratlustega pole kaugeltki selge. Samuti ootavad evalveerimist kaasajase teadusmetoodika abil 19. ja 20. sajandil levinud seisukohad „Kuramaa liivlaste“ ja „kuršide“ kultuuriareaalide tähendusest ning nende muutumistest läbi ajaloo. Etniliste küsimuste lahendamine arheoloogiateaduse kaasabil eeldaks juba rohkesti lisateavet, sest objektiivselt jätab kuralaste keele enese mittetundmine nende keelilise liigituse lahtiseks ja väheste teaduskäibes püsinud uurimismaterjali põhjal tehtud määratlused vajavad ise toetust.

4) Kuidas paigutati kuralased balti rahvaste hulka?

Kuramaa etnilise ajaloo järjepidevale metoodilisele uurimisele pandi alus 19. sajandi teisel poolel, väljapaistvamad uurijad olid 1860. aastal Kuramaa Kunsti ja Kirjanduse Seltsi bibliotekaariks saanud gümnaasiumiõpetaja Julius Johannes Döring ning keele- ja etnograafiahuviline Dobele pastor August Bielenstein. Esmalt lükkas Julius Döring ümber pastori Watsoni seisukoha kuralaste balti hõimuks arvamise kohta, nimetades kuralasi otsesõnu soome sugu rahvaks.⁸⁷ Oma ajaloolisi koha- ja isikunimesid analüüsiva mahuka töö kokkuvõttes rõhutas Döring sedagi, et ajalooliste allikate järgi 13. sajandil Kuramaa poolsaarel veel lätlast ei elanud.

August Bielenstein, kellest kujunes 19. sajandi lõpuks üks tunnustatumaid autoriteete Läti territooriumi keelte ajalooliste levialade küsimuses, pidas Kuramaal elanud rahvaste etnilist päritolu raskesti tuvastatavaks ega näinud seal nii selgeid piire, kui nähti neid näiteks Zemgales.⁸⁸ Bielenstein võttis tõsisemalt ette ka Henriku Liivimaa kroonikas esitatud teate Kuramaal Venta jõe ääres elanud võndlastest (*wendi*), kes sealst ära aetutena asusid elama tulevase Riia linna piirkonda ja kuralaste uute rünnakute all põgenesid lätlaste alale.⁸⁹ Võndlaste nimetamine Venta jõe järgi (liivlased nimetasid nende küla Wendeculla) jätab lahtiseks

⁸⁵ L. Pliss, K. Tambets, E.-L. Loogväli, N. Pronina, M. Lazdins, A. Krumina, V. Baumanis, R. VILLEMS. Mitochondrial DNA Portrait of Latvians: Towards the Understanding of the Genetic Structure of Baltic-Speaking Populations. – *Annals of Human Genetics*, 70. London: University College, 2006, lk. 448.

⁸⁶ A. Krūmiņa, L. Pliss, G. Zariņa, A. Puzuka, A. Zariņa, B. Lāce, D. Elferts, A. Khrunin, S. Limborska, J. Kloviņš, L. Gailīte. Population Genetics of Latvians in the Context of Admixture between North-Eastern European Ethnic Groups. – *Proceedings of the Latvian Academy of Sciences: Section B*, 72/3(714). Rīga, 2018, lk 138.

⁸⁷ J. Döring. Über die Herkunft der kurländischen Letten. – *Sitzungs-Berichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst nebst Veröffentlichungen des Kurländischen Provinzial-Museums*, aus dem Jahre 1880. Mitau: Steffenhagen, 1881, lk. 116.

⁸⁸ A. Bielenstein. Die Grenzen des lettischen Volkstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert: Ein Beitrag zur ethnologischen Geographie und Geschichte Rußlands. *Eggers / Kaiserliche Akademie der Wissenschaften*, St. Petersburg, 1892, lk. 327–329.

⁸⁹ Heinrici Chronicon Livoniae, X, 14; A. Bielenstein. Die Grenzen des lettischen Volkstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert, lk. 334–342.

nende keelelise kuuluvuse, kuid sakslased nimetasid sama küla 1388. aastal Wattendorp ehk 'vadjaküla', mis viitab pigem läänemeresoomlastele kui baltlastele.⁹⁰ 19. sajandil täheldati Võnnu (Cēsis) piirkonna läti keeles „liivi“ mõjutusi ja Võnnust idas paiknes „liivi kihelkond“. Bielenstein nägi sealset elanikkonda mitmekihilisena – s. o. algselt latgalid ja liivlased, kellele lisandusid vähesed võndlased ja sakslased. Ta ei pidanud võndlasi läänemeresoomlasteks ega leidnud ühtegi läänemeresoomeliku talunime isegi selle aktsendiga piirkonna kesksest mõisast Freudenberg/Priekuļi, kus 1811.–1834. aastast säilinud hingerevisjonide andmetel olid sellised talud nagu *Gibboy, Kiule/Kuhle, Kaese/Kāse, Liuste, Pille, Poope (Pohpe), Raugul, Suurit (Suhrit), Sooste (Sohste)* jmt.⁹¹ Nende nimede etimoloogiat kõnealuses käsitluses ei saa pidada ammendavaks.

Kuramaa kohanimede analüüs nii A. Bielensteini kui J. Döringi käsitlustes seisnes sisuliselt „soomesugu kuralaste“ (*finnischen Kuren*)⁹² ja „lätipäraste“ nimede osakaalu võrdlemises. Bielenstein, kes oli vilunud läti keeles ja tundis vähe läänemeresoome sõnavara, leidis keskajal kirja pandud Kuramaa nimetraditsioonis läänemeresoomeliku põhjaga nimesid vaid veerandi.⁹³ Kolmveerand kirjalikest allikatest kogutud nimedest võis tema hinnangul pärineda balti traditsioonist. Bielensteini vigadele läänemeresoomelike nimede käsitlemisel juhtis tähelepanu Karl August Hermann, kes samas pidas Kuramaa keskaegsetes tekstides arvukalt leiduvaid läänemeresoomelikke nimesid “kura-liivi” (*kurisch-liwische*) pärandiks.⁹⁴ Vastupidiselt Bielensteinile käsitles Hermann kuralasi ja liivlasi osana sellest läänemeresoome rahvast, kelle muistne asuala ulatus lõunas kuni Memelini (Klaipēda) ja keda antiikautorid olid nimetanud Aesti, Aestyi või Haesti.⁹⁵

Paraku polnud toona ega ole tänaseni lahendatud substraadi ja superstraadi küsimus. Samuti sõltub nii väheste toetuspunktidega uurimus paljuski lähtekohtadest ja keeleoskusest. „Liivipärased“ ja „lätipärased“ otsimisel põhinevat metoodikat ei saa keskaegsete nimevormide määratlemisel just viljakaks pidada kas või seetõttu, et meil puuduvad tõendid kummagi rahva kohalolust kuralaste ajaloolisel keelealal. Keeleteadlane Jüri Truusmann juhtis sellele tähelepanu juba 19. sajandil, rõhutades, et naabrite poolt juba muinasajast saati oma nime all tuntud liivlaste asustusest Kura poolsaarel pärinevad esimesed teated alles 16. ja 17. sajandist.⁹⁶

19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses oli ajalooliste keelte uurimine juba rahvusteaduste osa. Vene impeeriumis akadeemiliselt sõltumatu ja erapooletu teadusena alguse saanud etnograafia oli selle tulemusel politiseeritud ja küsimus kuralaste keelesugulusest hilisematel sajanditel samas piirkonnas elavate rahvastega väljus puhtalt teadusliku dispuudi raamidest. Baltisakslastele oli oma identiteedi hoidmine olnud küll oluline, kuid kuralasi sellesse segada ei saanud. Seevastu läti ärkamisaeg otsis oma juuri, et ühendada üheks rahvustervikuks kogu selleks ajaks läti keelt kõnelev territoorium. Kuralaste keele balti päritolu küsimusega tegeles alates 19. sajandi lõpust Jānis Endzelīns (1873–1961), kes kaitses 1912. aastal Peterburis sellekohase doktoritöö „Slaavi-balti etüüdid“ (Slavjano-baltijskie ètjudy). Põhiliselt toponüümide analüüsinud balti keelte uurija kordas oma doktoritöös juba varem väljendatud seisukohta, et kuralased pärinevad baltlastest ning et nende keel oli üleminekuumurre läti ja leedu kõnekeele

⁹⁰ Heinrici Chronicon Livoniae, XV, 3; Livländische Güterurkunden, 1 (1207–1500) H. von Bruiningk, N. Busch (toim.) Riga: Jonck und Poliewsky, 1908, lk. 128 nr. 122.

⁹¹ Vt. LVVA f. 199, n. 1, s. 112, l. 7p–128.

⁹² A. Bielenstein. Die Grenzen des lettischen Volkstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert, lk. 30.

⁹³ Samas, lk. 320–322.

⁹⁴ A. Hermann. Ueber die etymologische Bedeutung der alten livischen und kurischen Ortsnamen. – Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gefellschaft 1896. Jurjew: Mattiesen, 1897, lk. 161–168, 177.

⁹⁵ Samas, lk. 173.

⁹⁶ J. Trusman. O proisxoždenii Korsi (Kuron). – Živaja starina 1890, nr. 1 (kn. 9). Sankt-Peterburg: Ètnigrafičeskoe otdelenie Imperatorskogo geografičeskogo obščestva, lk. 65.

vahel.⁹⁷ Eesti ajakirjanduses võttis selle järelduse ja eriti Endzelinsi tõestusloogika vastu sõna Matthias Johann Eisen.⁹⁸ Nimelt tundus Eisenile väheveenev kogu mõttekäik, mille järgi sarnasele tulemusele jõuti: esmalt tõestas Endzelins kohanimede ja kirjalike allikate järgi, et kuralased elasid lõunas kuni Memeli (Klaipėda) piirkonnani, seejärel aga leidis uurija, et sealkandis pole säilinud soomeugripäraseid nimesid ning neid on vähe säilinud ka Kuramaa lõunaosas. Kuralaste seostamine lätlastega toetus Endzelinsi töös sisuliselt ühele toponüümile. Selleks on 17 km kaugusel rannikust, u. 7 km lõuna pool tänast Läti-Leedu piiri asuv Latveliai ('Lätlaste') küla. Kuigi samasugused toponüümid on tänapäeval leitavad Läti-Leedu piirist 10–20 km kaugusel Leedu põhja- ja kirdeosas, Akmenė, Biržai ja Rokiškise rajoonis, rakendati toona kuralaste etnilise päritolu selgitamise protsessi vaid ajalooliselt kuralastega asustatud territooriumil asuvas Latveliais.

Võimalik, et 19. ja 20. sajandi vahetusel välja kujundatud seisukoht oleks täiendatud faktoloogia ja uuemate meetodiliste lähenemiste eeskujul ümber mõtestatud, kuid 20. sajandi esimesel poolel rakendati Euroopa noorte rahvusriikide teadlased pea täielikult oma riigi rahvuslikku identiteeti otsima ja tugevdama. Arenevale läti rahvusteadusele ja eriti rahvuspoliitikutele näisid võimalikult suurt osa Läti Vabariigist ka ajaloolis-etniliselt ühendavad teooriad vajalikud ja õiged. Balti kubermangude seltside ja institutsioonide teadusloomes juhtival kohal olnud baltisakslaste osakaal kahanes pärast Esimest maailmasõda pea marginaalseks ja juhtivad kohad riiklikuks muudetud teadusasutustes täitsid 1930. aastatel juba uutmoodi koolitatud kohalikud teadlased. Endzelinsi 1912. aastal väljendatud seisukohtadele kuralaste etnilise päritolu kohta toetusid ka Läti Vabariigis riiklikel ametikohtadel töötavad arheoloogid.⁹⁹ Rahvuspoliitiliselt soositud seisukohtade teaduslikult usaldusväärsemaks muutmine kujunes 20. sajandil mitmel pool Euroopas üsna avalikuks eesmärgiks ja sellises paradigmas tuleks Jānis Endzelinsi ja tema kolleegide panust ka hinnata. 20. sajandil oli teaduskultuuris väga oluline koolkondlikkus ja toetumine eelkõige autoriteetidele, mitte niivõrd uutele tõlgendustele või loogikale toetuv argumenteerimine. Kuralaste balti päritolu teooria võeti omaks eeskätt balti keelte uurijate seas, seda täiendati ja kinnistati sel määral, et ka hiljem, Nõukogude aja arheoloogias peeti Endzelinsi uurimistöö tulemusi lausa lõplikeks.¹⁰⁰ Tema teooria järgi olid balti hõimuks peetud kuralased Leedus 16. sajandiks segunenud leedulastega, säilitades oma pärandi Rietava maakonnas ning Telšiai ja Skuoda piirkondades kuni Klaipėdani.¹⁰¹ Kuramaal toimus Endzelinsi järgi sugulasrahvaste kuralaste ja lätlaste täielik segunemine 16. sajandi lõpuks.

Ühiskonna korporatiivne mudel, kus kogu diskussioon suunati ametialastesse organisatsioonidesse, tegi Euroopas võidukäiku alates 1920. aastatest. Ka rahvusteaduste rüpes kujunesid välja n.-õ. rahvuslikud koolkonnad, mille raamides sumbusid akadeemilised dispuudid. Balti paradigmas valminud tööde vastukaaluna koostati soomeugri traditsiooni jätkavaid kirjutisi ja edasimineku kandusid lokaalse traditsiooni tugevdamisse. Nii ei kujunenud ühist panust teaduslikult põhjendatud seisukohtade väljatöötamisel ja piisavat tähelepanu ei jagunud ka meetodiliselt argumenteeritud käsitlustele. Õpetatud Eesti Seltsi esimees August Westrèn-Doll, kes polnud asjatundja balti keelte alal ega võtnud osa sealsetest dispuutidest,

⁹⁷ J. Endzelin. Über die nationalität und sprache der kuren. – Finnisch-ugrische Forschungen, 1912: Zeitschrift für finnisch-ugrische Sprach- und Volkskunde, 12 (Festgabe für Vilh. Thomsen, 1). Helsingfors/Leipzig, lk. 60.

⁹⁸ Postimees, 06.10.1912, nr. 233, lk. 5.

⁹⁹ Vt. E. Šturms. Die vorgeschichtlichen Probleme des Kurenlandes. – Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga: Vorträge vom Januar bis November 1934. Riga: W. F. Häcker, 1935, lk. 14.

¹⁰⁰ V. Sedov. Kurši. – Finno-ugry i balty v èpoxu srednevekov'ja (Arxeologija SSSR, 9), lk. 404.

¹⁰¹ Jānis Endzelins' comparative phonology and morphology of the Baltic languages. Tlk. W. R. Schmalstieg, B. Jēgers. Hague: Mouton, 1971, lk. 22.

väljendas seisukohta, et kuralaste ja liivlaste sobitamine Kuramaa varasema keelelise kihistuse väljaselgitamiseks pole põhjendatud ja keskaegsetest tekstidest leitud terminid *malewa* ja *kilegunda* või “kuršidele” omistatud põletusmatuste kombestik viitavad enam sarnasustele saarlaste ja teiste eestlaste kui liivlastega.¹⁰² Leedu keeleteadlane Kazimieras Būga (1879–1924) eristas samal ajal juba kuralaste ja preislaste toponüüme, tuues välja mitu kura kohanimede iseloomulikku tunnust.¹⁰³ Neist on tänini käibel näiteks läti ja leedu *ap*-liite asemel tarvitatud eesliide *ab-*, mis on esindatud Venta suurima lisajõe nimes (läti k. Abava, sks. k. Abau) või täheühend *-ng-*, mis ühtlasi viitab Kuramaa tähtsaima keskuse (läti k. Kuldīga) kõige puhtamate nimevormide säilimisele saksa (Goldingen) ja leedu (Kuldinga) keeles.¹⁰⁴

Oluliseks edasiminekuks Kuramaa kohanimede etümoloogia väljaselgitamisel ja uute andmete toomisel teaduskäibesse oli 1939. aastal Soomes välja antud 474-leheküljeline akadeemiline käsitlus „Kura küsimus” (*Die Kurenfrage*).¹⁰⁵ Selle autoriks oli keeleliselt laiahaardeline teadlane Valentin Kiparsky, kes lisaks läänemeresoome keeltele uuris nii slaavi, germaani kui ka balti keeli. Kiparsky käsitluses oli esitatud põhjalik ülevaade säilinud andmetest Kuramaa asustuse kohta keskajal, millele lisandus asjatundlik analüüs sealsete topo- ja hüdronüümide ning isikunimede kohta. Lisaks keeleteadusele analüüsis autor ka kuralaste kohta säilinud teateid nende tavadest ja uskumustest. Lisaks sellele, et enamik säilinud kirjalikust materjalist vanema aja kohta pärines 16. sajandist (välja arvatud vaid keeleliselt määratlemata jäänud nimede hulgas, kus 16. sajandil esmamainitud nimesid oli 40%), paigutas Kiparsky metoodilise ajapiiri vanema ja uuema vahele aastasse 1600.¹⁰⁶ See mõjutas ka statistilist tulemit ja kokkuvõttes järeldas Kiparsky, et enamik ajaloolise Kuramaa elanikke rääkis „läti“ keelest 9.–10. sajandil eraldunud balti idioomi, samuti kõneldi seal kahte „liivi“ dialekti ja lisaks olid tema uuritud arjaluud hääbunud semgali, leedu, vanapreisi ja eesti keelesaared, mille piire ei saanud eristada.¹⁰⁷ Hoolimata sellest, et Kiparsky oli välja toonud tasakaalustatud andmestiku ja osundanud balti keele uurijate kaalukamatele töödele, ei alanud selle raamatu põhjal teaduslikku dispuuti ja Lätis rünnati V. Kiparsky seisukohti lausa kollektiivselt. Alanud Teine maailmasõda lõpetas isegi võimaluse, et akadeemiline väitlus oleks mingite tulemusteni jõudnud, sest Kiparsky teos puudus poliitilistel põhjustel Nõukogude Liidu teadusraamatukogudest, rääkimata tavalistest raamatukogudest.¹⁰⁸ Valentin Kiparsky liigitas ebasoovitavate lääne teadlaste hulka, sest oli aastatel 1958–1963 professor NSVL ja tema liitlaste jaoks ideoloogiliselt vastuvõetamatus Lääne-Berliini teadusasutuses Freie Universität Berlin. Nii jäi NSVL-i ja ülejäänud sotsialismileeri keeleteadlaste koolitamisel ainsaks ametlikuks seisukohaks kuralaste päritolust Endzelīnsi käsitlus koos sellel põhinevate töödega. See ei tähenda, et juhtivad keeleteadlased Eestis jm. poleks olnud kursis V. Kiparsky tööde ja seisukohtadega, kuid akadeemilises väitluses neid kasutada ei saanud. Nii nagu totalitaarseid ühiskondi teenivates teadussüsteemides tavaks, olid ka sotsialismileeris ametlikult heaks kiidetud teooriale vastanduvad seisukohad ühtlasi valed või mitteteaduslikud.

Kuralaste keele uurimine on tänaseni aktuaalne ja käesoleval kümnendilgi on lisandunud üle 30 sõna, mida peetakse kura keelest pärinevaks. Keeleuurijad lähtuvad eeldusest, et kura keel oli balti keel ja seetõttu jääb näiteks Läti edelapiiril räägitava Rucava murrakusse

¹⁰² A. Westrèn-Doll. Die nordestnische Siedlung. – Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gefellschaft 1921. Dorpat: Mattiesen, 1922, lk. 21–34.

¹⁰³ K. Būga. Kalba ir Senovė, 1. Švietimo Ministerijos leidinys, Kaunas, 1922.

¹⁰⁴ Vt. Lietuvių kalbos enciklopedija. Koost. K. Morkūnas, toim. V. Ambrazas. Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2008, lk. 295.

¹⁰⁵ V. Kiparsky. Die Kurenfrage. – Suomolaisen tiedeakatemia Toimituksia / Annales academiae scientiarum fennicae: Ser. B. XLII. Helsinki, 1939.

¹⁰⁶ V. Kiparsky. Die Kurenfrage, lk. 69, 245–252.

¹⁰⁷ V. Kiparsky. Die Kurenfrage, lk. 455–456.

¹⁰⁸ A. Sabaliauskas. Remembering Vladimir Toporov. – Litanus: The Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences, 53/2. Chicago: Litanus Foundation, 2007, lk. 34.

jõudnud ja arvatavalt kura keelest pärineva 17 sõna puhul ka kahtlus, et need võivad olla laenatud leedu keelest.¹⁰⁹ Seevastu germaani laenude puhul, mida sama metoodikat kasutades on lisandunud tervelt 189, jäi küsitavaks vaid täpsem päritolu varasemast või hilisemast alamsaksa, ülemsaksa või baltisaksa keelest. Liivi keelde ülevõetuks peetavaid kura sõnu on samuti lisandunud vähemalt 15 ja neidki välja tuues on eelduseks olnud kura keele kuulumine balti keelte hulka.¹¹⁰

Kokkuvõte

Kura keele saatus on üsna harukordne. Kroonik Renneri teatel oli see võimude poolt keelatud ja 16. sajandi teiseks pooleks olid kuralased juba üle minemas läti keelele. Kuralaste keele näidised on ilmselt hävitatud ja lingvistilise materjali puudujäägist on teadlased püüdnud üle saada toponüümide analüüsi ja sajandeid hiljem kujunenud murrete uurimisega kunagisel kuralaste asualal. Huvi nende keelesuguluse määratlemise vastu jäi aega, mil uute rahvusteaduste esilekerkimisega kaotas oma senise positsiooni piirkondlik teaduskeel (saksa keel) ja kujunesid välja rahvuskeelsed teadlaste kogukonnad. Saksa keele kõrvale tõstetud rahvuskeeltes avaldatud teave jäi paratamatult väiksemasse ringi ja 20. sajandi esimesel poolel koonduisid nii balti kui soome-ugri keeleteaduste juhtivad teadlased oma teaduskeskuste ümber, kuhu jäi tiirlema ka akadeemiline diskussioon. Rahvusvaheline teadus sai selles suhtevõrgus täita oma kriitiliselt evalveerivat osa enamasti juhuslikult ja pärast Teist maailmasõda katkes Baltimaade teadlaste side Lääne-Euroopa teaduskeskustega. Seda ei korvanud tugevnenud sidemed veelgi varem isolatsiooni jäänud ja selleks ajaks juba mahajäänud metoodikaga töötavate nõukogude teadlastega. Kuralaste etnogeneesi küsimuses said ametlikeks enne Teist maailmasõda läti rahvusteaduses välja kujundatud seisukohad ja nende proovilepanek kaasaegse teadusmetoodika abil seisab ilmselt veel ees.

Muinasteaduse ehk arheoloogia metoodiline arsenal pole uuemate teadmiste järgi kuigi tõhus etniliste suhete selgitamisel. Olgugi et selles vallas on tehtud ära suur töö ja mitmed esemetüübid või ornamendid on seostatud kindla valdkonna manifesteerimisega, millel võib olla seos ka rahvaste eneseteadvusega. Üldistuste tegemisel ja ühe või teise arheoloogilise kultuuri väljendusvormide sidumisel ajalooandmestikuga sellest alati ei piisa ja suureks koormaks on ka 20. sajandi algusest pärineva metoodika järgimine. Loodetavasti oleme 21. sajandil juba üle saanud rahvusteaduste arenguga kaasas käinud mõjusfääride piiritlemisest, mille järgi kuralaste küsimus oli pigem Läti ja Leedu teadlaste uurimisvaldkond. Meie kaasaja teadusfilosoofia näeb lausa eesmärgina rahvusvahelisust ja piiriülest koostööd. Ka kuralaste ajaloos on mitmeid küsimusi, mida kaasaegsete vahendite ja metoodika abil tuleks selgitada. Üks sõlmküsimus on kahtlemata see, kas tuhat aastat tagasi muutunud materiaalne kultuur Kuramaal ja naaberladel oli põhjustatud uuendustest, mõjutustest või jäljendamisest. Sellele toetuvad juba mitmed teised küsimused, mida ilmselt on samuti võimalik lahendada suurema piirkonna käsitlemisega. Laiemas kontekstis on üsna intrigeeriv seegi, kuidas vähemasti 9.–16. sajandil Läänemere idakalda ühe tuntuma rahvana elanud kuralaste keelest nii vähe säilis, et neid tuleb tagaselja ühe või teise naabri keelepuu külge pookida.

¹⁰⁹ L. Markus-Narvila. Rucavas izloksnes vārdnīca: Leksikogrāfiskais un leksiskais aspekts. Liepāja: Liepājas Universitāte Kurzemes Humanitārais institūts, 2011, lk. 191, 193.

¹¹⁰ L. Vāba. Curonian linguistic elements in Livonian. – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri/ Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics, 5-1. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2014, lk. 173, 187–188.